

І. Тесленко

Національний університет “Києво-Могилянська Академія”.

СТОРИНКИ ІСТОРІЇ СХІДНОЇ ОСТРОЖЧИНИ (ДЕРЖАВЦІ СЕЛА КОЛОМ'Є У XVI СТ.)

Zdało mi się za rzecz słuszną, przeżywszy po łasce Bożey lath 50 i rok jeden, gdyżem się narodził w roku 1598. mca marca dnia 19, w niedzielę zrana do dnia, we wsi Kołomlu, pod Ostrogiem, a jako wiek moy prowadziłem w młodosci lath swoich, wyszedłszy ze szkoły, aby potomkowie moi wiedzieli!¹

Історія знає чимало прикладів, коли ім'я людини, відомої обмеженому колу сучасників, через століття відроджується і набуває особливого змісту. Щойно процитовані нами слова були написані Йоахімом (Яном) Єрличем [1598-1674], автором відомого “Літописця, або хронічки”, в той час, коли передові загони війська Богдана Хмельницького вже зайняли південну частину Київського воєводства і відтак намагалися охопити всі його терени. Наступні десятиліття, прожиті в умовах війни, спустошення і голоду, знайшли своє відображення у хронічці Єрлича. Дослідники і донині вивчають цю пам'ятку, – без перебільшення, унікальне нарративне джерело, яке постало з-під пера зубожілого православного шляхтича, вихідця з Волині. Не будемо зараз зупинятися на його біографії². Відзначимо лише, що ми знаємо не тільки точну дату, але і місце народження автора “Літописця”. Отже, Йоахім Єрлич народився у селі Коломлі (Колимлі) Острозької волості князів Острозьких, яке зараз називається Колом'є і лежить у Славутському районі Хмельницької області.

Олізар Єрлич, батько хроніста, походив з давнього роду рівненських землян і у другій половині XVI століття був ленником київського воєводи князя Василя-Костянтина. Відомо, що за вірну службу дістав від патрона маєтки у Рівненській, а згодом і в Острозькій волостях. Перша згадка про Олізара як острозького землянина датується 1587 роком, коли до Луцького гродського суду було вписано скаргу про напад на маєток Єрлича білокриницьких підданих Криштофа Лабунського. Під час сутички, що мала місце у Колимлях, було вбито одного та поранено іншого слугу острозького землянина і, крім того, виведено з його держави три селянські родини³. У 1593 році Василь-Костянтин Острозький записав Єрличу на Колимлях і частинах Кривина, Вельбівного та Нетішина суму в 500 польських злотих, без повернення якої князь та його спадкоємці не могли відібрати зазначені маєтки в нащадків Олізара⁴. Таким чином, можна припустити, що до цього часу батько автора “Літописця” тримав Колимлі за якимось іншим правом, наприклад, “до живота” або “до ласки”. Наприкінці XVI або на

¹ Южнорусские летописи /Под ред. О.И. Левицкого. – Киев, 1916. – С. 108. У першому виданні хронічки, здійсненому за поганою копією, вказана помилкова дата: 19.05.1598 р. Окрім того, село, в якому народився Й. Єрлич, назване тут Коленкою.

² Детальніше про рід Єрличів і біографію Йоахіма (Яна) Олізаровича див. Тесленко І. Родинний клан Єрличів // Соціум. Альманах соціальної історії. – 2004. – Вип. 4. – С. 135–188.

³ Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі скорочення: ЦДІАК України). – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 37. – Арк. 755–756, 774–774 зв.

⁴ Там само. – Спр. 45. – Арк. 1284.

початку XVII ст. в його державі опинився ще один невеликий маєточок, який також лежав у східній частині волості, – село Крупець.

Острозькі володіння Єрличів своїми розмірами не вражали. Поборові реєстри 1583 та 1589 років фіксують у Колимлях, де проживала родина Олізара, лише трьох городників⁵.

Що нам відомо про цей населений пункт до того часу, як він потрапляє до рук Єрличів? На жаль, опубліковані поборові реєстри 1570 та 1577 років не дають відповідь на те, що собою являли Колимлі у цей час і чи існувало село взагалі. Відтак, відправною точкою пошуку може слугувати акт поділу волості між Беатою з Костельця та її дочкою княжною Гальською Іллівною Острозькою 1542 року. Аналіз цього документа засвідчує, що в переліку замкових, церковних та землянських володінь село Колимлі не згадується⁶. Тож логічним видається припущення щодо виникнення зазначеного населеного пункту десь між 1542 та 1583 роками. Разом з тим, існують відомості про те, що станом на 1542 рік, коли відбувся поділ волості між спадкоємцями князя Іллі Острозького, Колимлі вже існували. У січні 1543 року Пани-Рада Великого князівства Литовського звертаються до князя Кузьми Заславського з заборонаю чинити кривди у маєтках своєї сусідки кнг. Беати з Костельця. Відзначимо, що у листі Панів-Рад коротко наведено скаргу Беати про безправні дії підданих Заславського. Між іншим, вдова акцентувала увагу на тому, що князь, наславши “моцно ктвалтомъ отамана свого менковського на имя Овдейца, слуг и людей своих на им-ньє Колимнь боярина ее милости, Васка Онацковича, людей его влостных з жонами и з детми и со всеми статки их побрати казал”⁷. Зі скарги випливає, що сам напад стався ще минулого 1542 року. Чому в такому разі Колимлі не вписані до вищезгаданого переліку селищ Острозької волості? Питання наразі залишається відкритим. Можливо, мала місце помилка писаря чи ревізорів. Не виключено також, що у 40-х роках XVI ст. село ще не мало однієї закріпленої назви і в тексті поділу 1542 року зазначене під іншим йменуванням⁸.

Лист литовських Панів-Рад до К. Заславського важливий для нас не тільки тому, що в ньому вперше згадано село Колимлі. Саме тут також вперше натрапляємо на ім'я острозького боярина (земянина) Васька Онацьковича. Некалендарне ім'я “Онацько”, яке носив батько Васька, у XVI ст. було відоме, але вживалося не дуже часто. Згідно з нашими даними, в той самий час, що і Васько, жив острозький землянин Томило Онацькович, власник маєтку Боровиця у південній частині волості⁹. З великою мірою вірогідності можна припустити, що обидва Онацьковичі були братами. Нам не відомо, чи залишив по собі нащадків Васько, а от його брат Томило мав як на той час середню за розмірами родину – чотирьох дітей. Серед них був єдиний син Ждан Боровицький, який помер без нащадків, і троє дочок: Ганна (?), дружина Ждана Промчейковича-Хоревського, Марія (Томила)¹⁰, у першому шлюбі Григорієва Колимська, а в другому Олізарова Єрличева, та Ганна, у першому шлюбі Семенова Ясениницька, а в другому Григорієва Сосницька.

⁵ Źródła dziejowe. – Warszawa, 1889. – Т. XIX. – S. 81; Archiwum Główne Akt Dawnych. – Archiwum Skarbu Koronnego. – Dział I, № 31. – К. 4 v.

⁶ ЦДІАК України. – Ф. КМФ–36. – Оп. 1. – Спр. 31. – Арк. 60–63 зв.

⁷ Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie /Wyd. przez B. Gorczaka. – Lwów, 1890. – Т. IV. – S. 328–329.

⁸ Це припущення в майбутньому може підтвердитися, оскільки до дільчого акту потрапив ряд селищ, які в пізніших документах ніколи більше не згадуються, напр. Вишогірці та “село Подбусецького”. Цілком вірогідно, що Колимлями могло називатися також “волоське” село Кривин, див. ЦДІАК України. – Ф. КМФ–36. – Оп. 1. – Спр. 31. – Арк. 62–62 зв.

⁹ Там само. – Арк. 62 зв.

¹⁰ Томилою називає першу дружину свого батька Й. Єрлич у “Літописці” (Южнорусские летописи. – Киев, 1916. – С. 116); іншим джерелам нічого не відомо про існування людини з таким ім'ям. Без сумніву, автор хроніки помилився, назвавши дружину Олізара Єрлича ім'ям, яке насправді носив її батько Томило Боровицький.

Не можна не помітити серед зятів Томила Онацьковича особу, ім'я якої підштовхує нас до певних асоціацій – це Григорій Колимський. До останнього часу відомості про нього були доволі скухими. З одного боку прізвище Григорія явно вказує на те, що він тримав на службі село Колимлі, з іншого – ніяких прямих доказів цієї версії немає. Деталізований поборовий ресстр Острозької волості 1576 року, який міг би підтвердити нашу гіпотезу, називає Колимлі (“Колимле”) серед тих тридцяти чотирьох селищ, які впродовж останніх двох років були цілком спустошені татарськими нападами¹¹.

На щастя, нам вдалося віднайти дуже важливі записи у маловідомому до цього часу джерелі – унікальній заславській замковій книзі [1572-1575], яка зараз готується до видання. Перший зі згаданих записів – це скарга від імені острозького землянина Григорія Аврамковича Колимського на отамана і підданих села Минківці Заславської волості (16.IV.1574). Як оповідав слуга Григорія, “подданые п[а]на моего з села Колимья [курсив мій – І.Т.] ходили с куклами до того села вышей писаного Менковец... и коли дей пришли до Менковец, заразомъ се дей отаману оповедали, а отаман дей имъ дозволил в селе переначоват (!), але дей толко играти имъ не дозволил”¹². Того ж дня, як свідчив слуга Колимського, не відомо з якої причини, минківці напали на гостей і завдали їм серйозних поранень. Після внесення на уряд відповідної скарги заславський намісник В. Копоть придав постраждалій стороні віжа, який оглянув рани колимських підданих. Як випливає з другого запису, намісник призначив дату розгляду цієї справи на 5 липня того ж року, але поведова сторона у зазначений строк на уряд не стала (див. додатки).

Таким чином, наше припущення знайшло своє підтвердження: Григорій Колимський і справді був острозьким землянином і тримав у волості село Колимлі. Його батьком був ще один ленник князів Острозьких – Аврамко, державця маєтку Скнит.

Якщо уважно придивитися до переліку зятів Томила Онацьковича, то можна побачити певну закономірність: перші троє з них – острозькі земляни. Не виключено, що до цього списку слід додати і Григорія Сосницького, вихідця з давнього роду олицьких ленників Радзивілів. окремі представники якого вже всередині XVI ст. переходять на службу до Острозьких¹³. Сдиною особою, безпосередньо не пов'язаною патронально-клієнтарними стосунками з князівською фамілією, був Семен Ясениницький.

У шлюбі з Боровицькою Колимський нащадків не мав. Цікаво, що після смерті Григорія Аврамковича (між 1579 та 1587 рр.) маєток Колимлі потрапив до Олізара Єрлича, який побрався з його вдовою. Син останнього, відомий нам хроніст, запише в своєму “Літописці”, що перша дружина його батька, народжена Боровицька, “lat killkanaście z nim mieszkając. bezpotomnie z świata schodzi. Napotem [Olizar] drugą pojmuje, u pana Hrehorego Sosnickiego córkę na imię Katarzynę”¹⁴. Як бачимо, друга дружина острозького землянина була не тільки матір'ю Йоахіма, але й дочкою його свояка Григорія Сосницького.

¹¹ ЦДІАК України. – Ф. 44. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 609 зв.

¹² Archiwum Państwowe w Krakowie. – Archiwum Sanguszków. – Rękopisy, № 27. – К. 474.

¹³ Ковальский Н.П. Источники по социально-экономической истории Украины (XVI – первая половина XVII века). – Днепропетровск, 1982. – С. 72: Василь Сосницький у 1603 р. посесор села Дятилівка Острозької волості.

¹⁴ Южнорусские летописи. – Киев, 1916. – С. 116.

Важливі біографічні дані про Марію Томилівну Боровицьку додає нам її тестамент¹⁵. Згідно з цим документом, укладеним хворою жінкою “в Колимлю” 6 серпня 1591 р., більшість її майна переходила у власність чоловіка. Окрім того, Марія Томилівна заповіла Олізарові Єрличу все те, що успадкувала по смерті першого чоловіка Григорія Колимського. Кілька жіночих хусток і шапок Боровицька передала своїй небозі Касці (Катерині) Сосницькій, майбутній дружині вдівця Олізара. Іншій племінниці, своїй хрещениці панні Хоревській, Марія Томилівна заповіла золоту каблучку. Тіло небіжчиці, згідно з її останньою волею, мало бути поховане чоловіком Олізаром Єрличем і братом Жданом Боровицьким в Острозькій Пречистенській церкві коло тіла матері.

Таким чином, упродовж XVI століття державцями села Колимлі, яке розташовувалося в східній частині Острозької волості, були споріднені між собою земляни Василь Онацькович, Григорій Колимський та Олізар Єрлич. При тому перший з них, швидше за все, доводився рідним дядьком дружини Колимського, яка після смерті свого чоловіка вдруге вийшла заміж за Олізара Єрлича.

ДОДАТКИ:

№ 1

1574, квітня 16. – Скарга від імені Григорія Колимського на минківського отамана і підданих князів Заславських про напад на його підданих з с. Колимля.

М[є]с[є]ца апрелля 16 дня

Писал и присылал до мене, Василя Филиповича Коптя, наместника жославского, земенин его королевское¹⁶ м[и]л[ости] повету Острозского¹⁷ пан Григорей Аврамковичь Колимский, жалуючи и оповедаючи через служебника своего Федора Леоновича на подданных их м[и]л[ости] кн[я]жат Жославских села Менковьского¹⁸ на имя на Кузму мелника, на Максима и на сыновъ их ѿ томъ, иж деи подданные п[а]на моего з села Колимля ходили с куклами¹⁹ до того села выше писаного Менковец на имя Сергеи, Игнат, Васко чоботар, Давыд чоботар, Мартин, Кондрат, Гацко чоботар, Лазко и коли деи пришли до Менковец, заразомъ се деи ѿтаману оповедали, а ѿтаман деи имъ дозволил в селе переночоват²⁰, але деи толко играти имъ не дозволил, то пак деи в том часе, нет ведома для которое причины, збунтовалися тые подданные их м[и]л[ости] кн[я]жат Жославских выше писаные, оных деи подданных п[а]на моего побили и поранили и просил мене ѿ вижа, которому есми вижом придал служебника своего Ермолу Урвеньского, который там бывши, тых ранних огледавши, пришедши, до книг замковых тыми словы вызнал, иж деи видел есми у Сергея у голове

¹⁵ ЦДАК України. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 41. – Арк. 1–3 зв.: заповіт пред'явив у Луцькому гродському суді після смерті Марії родич Єрличів п. Василь Єнич 19 листопада 1591 р. У своєму дослідженні, присвяченому роду Єрличів (Тесленко І. Родинний клан Єрличів...), автор цих рядків ще не був ознайомлений з текстом заповіту і, відповідно, вважав, що Томило Боровицький мав чотирьох дочок, серед яких були Марія, дружина Г. Колимського, та Томила, дружина О. Єрлича; див. примітку 10.

¹⁶ В оригіналі помилково: кролтвскии.

¹⁷ З 1570 до квітня 1574 р. власниками Острозької волості були польські королі (згідно з дарчим листом Ольбрахта Ласького), див. Тесленко І. Боротьба за Остріг: князь Острозький проти острозького старости // Соціум. Альманах соціальної історії. – 2003. – Вип. 3. – С. 99–120.

¹⁸ Зараз с. Миньківці Славутського району Хмельницької області.

¹⁹ На жаль, у тексті скарги не зафіксовано, коли саме відбувалися зазначені події. Не виключено, що колимські селяни завітали до Минківців з вертепом. Якщо це так, тоді маємо справу з досить ранньою згадкою вертепу на українських землях. В одному з останніх досліджень, присвячених цій проблематиці, Р. Пилипчук обережно припускає, що ляльковий театр міг з'явитися на українських землях наприкінці XVI ст. Див. Історія української культури. – Київ, 2001. – С. 729–730.

²⁰ В оригіналі помилково: переначоват.

рана битаа криваваа, и на губе у двух местцах раны кривавые битые, ув Игната у голове битаа рана криваваа, у Васка чобогара битаа рана криваваа у голове, у Давыда чобогара рана рубанаа у голове посеред головы, у Мартина две раны у голове битых кривавых, на боце правомь раны синие битые, тот деи не ведаю, естли живь будет, у Кондрата рана на руце правои битаа, у Гацка чобогара рана на правои позе битаа, у Лазка у голове битаа рана криваваа. И просил, абы тоє оповеданье и вижово сознане было до книг замковы[хъ] записано, што на дла памети до книг записати казалъ.

(Archiwum Państwowe w Krakowie. – Archiwum Sanguszków. – Rękopisy, № 27 [Księga spraw sądowych zamku Zastawskiego]. – K. 473–475.)

№ 2

1574, липня 5. – Свідчення минківців Кузьми Пантюховича і Максима Волошина про нестання поводава Григорія Колимського або його уповноважених для розгляду скарги про побиття колимських підданих.

М[є]с[є]ца июла 5 дня

Пришедши перед мене, Василя Коптя, наместника жославского, подданые их м[и]л[о]сти кн[яз]жаг Жославских меньковские на име Кузма Пантюховича а Максим Волошин, оповедали, иж деи што который рок праву приадаеть на нас земенину его м[и]л[о]сти кн[яз]ва воеводы киевского острозскому²¹ пану Григорью Аврамковичу Колимскому, якобыхмо деи мели подданных его в селе своемь бити, што сиа деи ширеи и достаточнее на жалобе его значить, который деи рокъ приадаеть како сегодня в понеделокъ м[є]с[є]ца июла пятого дня, якож деи мы того права пилнуемъ и во всем томъ пану Колимскому перед урадомъ усправедливитисиа хочемъ, а п[а]на деи Колимского ку довоженю справедливости, такъ теж и умоцованого его не бачимъ. И чинили пилност споранку аж до вечора, а еше на завтреє до обеда. [И просили]²², абы таа пилност их была²³ до книгъ замковых записана²⁴, што на дла памети до книгъ записати есми казалъ.

(Archiwum Państwowe w Krakowie. – Archiwum Sanguszków. – Rękopisy, № 27 [Księga spraw sądowych zamku Zastawskiego]. – K. 553.)

²¹ Мається на увазі кн. Василь-Костянтин Острозький, київський воєвода з 1559 р. У квітні 1574 р. король Генріх Валуа своїм декретом повернув Острозьку волость небозі Василя-Костянтина кж. Гальщці Іллівні, яка ще раніше застала усі свої володіння дядькові.

²² Ці слова в оригіналі пропущені.

²³ В оригіналі помилково: было

²⁴ В оригіналі помилково: записано.